

Számítógéppel támogatott kölcsönzési rendszer az Országos Műszaki Könyvtárban

Az OMIKK-OMK integrált, számítógépes könyvtári rendszerének, az OMIKRON-nak egy újabb modulját, a kölcsönzési modult mutatja be e cikk. Az ALEPH-et alkalmazó rendszernek ebben a moduljában nincs semmi rendkívüli, más megoldásokkal összehasonlítva, de mindazoknak, akik hasonló modulok bevezetésére készülnek, vagy egyszerűen csak tudni szeretnék, hogy „mi van belül”, a cikk hasznos áttekintést ad, mind a bevezetés lépéseit, mind a rendszer által nyújtott lehetőségeket illetően.

Bevezetés

Ez a cikk annak a sorozatnak a második tagja, amely az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (a továbbiakban: OMIKK-OMK) OMIKRON nevű integrált könyvtári rendszerének moduljait mutatja be. Az első – a számítógépes állománygyarapítási rendszerről szóló – cikk* meglehetősen részletesen ismerteti az integrált rendszer megvalósításának elveit és gyakorlatát, valamint annak hardver- és szoftverkörnyezetét. Mivel az elv és a gyakorlat, továbbá a hardver nem változott, a szoftver pedig csak annyiban, hogy az ALEPH újabb, 3.2_4 és az AIX (IBM-UNIX) 3.2.5 változatát használjuk, az említett cikkben leírtak helyett a bevezetésben inkább – röviden – a rendszer újdonságairól adunk hírt.

A számítógépes kölcsönzési rendszer 1994 augusztusában indult meg, és eddig nagyobb zökkenők nélkül, az olvasók és a könyvtárosok meglegedésére, sikeresen működik. Ezzel az OMIKK-OMK eljutott odáig, hogy szűken értelmezett integrált könyvtári rendszeréből már csak az időszaki kiadványokkal kapcsolatos folyamatok hiányoznak.

Ezzel kapcsolatosan – a tájékoztatás kedvéért – elmondjuk azt, hogy elvégeztük az OMIKK-OMK állományában található időszaki kiadványok bibliográfiai adatainak adatbázisba (katalógusba) vitelét, végezzük az állományadatok visszamenőleges feldolgozását. Folyik az időszaki kiadványokat érkeztető és nyilvántartó modul („könyvtárosul”: kardex) rekordjainak készítése. A nyilvántartó modul folyamatos használata (azaz a füzetek érkeztetése) terveink szerint 1996. január 1-jétől fog megindulni.

Minőségi változást jelent az OPAC (Online Public Access Catalogue = nyilvános katalógus) – és ezen keresztül a kölcsönzés – olvasói használá-

tában az, hogy az OMIKK-OMK számítógépes katalógusa (OMIKRON elnevezésű adatbázisa) távoli terminálokról nyilvános hálózaton (X.25, Internet) keresztül is elérhető**, sőt hamarosan – e cikk megjelenésekor már bizonyosan – az OMIKK World Wide Web (WWW) szervere is működni fog.

1. A kölcsönzési rendszer bevezetésének előkészítése

A tervezést és előkészítést az OSZKÁR/OMIKRON*** fejlesztő team koordinálta és végezte, bevonva a kölcsönzési részleget és a programozási osztályt, a kapcsolódó egyéb feladatok végrehajtásába pedig a raktárosokat, valamint a feldolgozásban és esetenként más területeken dolgozó könyvtárosokat is.

A rendszer indulását úgy időzítettük, hogy a szükséges előkészítő munkálatok közül a napi munkát akadályozókat vagy nehezítőket a könyvtár szokásos nyári zárva tartásának idején lehessen elvégezni. A rendszer tervezése és előkészítése természetesen már jóval korábban megindult, ebben az időszakban az átállást hajtottuk végre.

* Árosy A. Lajos: Számítógéppel támogatott állománygyarapítás az Országos Műszaki Könyvtárban. = TMT, 41. köt. 10. sz. 1994. p. 392–402.

** Az adatbázis Internet-címe: OMK.OMIKK.HU; hívószáma: 193.224.185.33; X.25-ös hívószáma: 126111006; a LOGIN minden esetben: XOPAC.

*** OSZKÁR = Osztott számítógépes katalógizálási rendszer, jelenleg nyolc könyvtár együttműködésében; OMIKRON = az OMIKK Integrált könyvtári rendszere, illetve online adatbázisa.

- Az előkészítés során:
- Elvégeztük a kölcsönzés szabályainak felülvizsgálatát, különös tekintettel az olvasók és a könyvek minősítésére, és az ehhez kapcsolódó szabályokra (milyen olvasói kategória milyen könyvből mennyit, milyen határidőre kölcsönözhet). Meghatároztuk az olvasók nyilvántartási adatait és statisztikai ismérveit. Átdolgoztuk a használói szabályzatot, és rögzítettük a könyvtárközi kölcsönzés speciális eljárásait.
 - Ellenőriztük a beiratkozott olvasók adatait, és az aktívak adatait előre bevittük a gépi rendszerbe. (Mivel a kölcsönzési szabályzat is megváltozott, az olvasó első jelentkezéskor belépési nyilatkozatot ír alá; ekkor a rendszerben lévő adatait is ellenőrizzük.)
 - A könyvek példányait egyedi azonosítóval – vonalkóddal – láttuk el (a vonalkódok számértékét a példányok rekordjaiba is be kellett írni). A vonalkód nem numerikus sorszám kódja, hanem megegyezik a példány leltári (egy-egy gyűjteményrészeknél: azonosító) számával. Ez a címkék beragasztásakor többletmunkát jelentett, de a majdani állományrevíziót nagymértékben fogja segíteni. Bár a rendszer – megfelelő berendezéssel kiegészítve – képes vonalkódok nyomtatására, gazdaságossági és munkaszervezési előnyei miatt a vonalkódokat – a lopásgátló működtetéséhez szükséges rádiófrekvenciás címkére nyomtatva – bérmunkában készítettük el.
 - Módosítani kellett a példányrekordok egy részét a befejeződött állományrevízió, illetve selejtezés eredményével. Ezzel elértük (el fogjuk érni, mert még nem fejeződött be a munka) azt, hogy az adatbázisban nem szerepelnek olyan művek vagy példányok – félrevezetve az olvasót, és megzavarva a rendszert –, amelyek a raktárakban sincsenek.
 - Ki kellett választani az alapértelmezés szerint nem kölcsönözhető kézikönyvtári (olvasótermi) állományból azokat a kézikönyveket, amelyeket éjszakára és munkaszüneti napokra kölcsönözni lehet, majd a példányrekordjukban módosítani kellett a kölcsönözhetőséget meghatározó kódot.
 - Az előbbi munkával párhuzamosan el kellett végezni a kézikönyvtárak állományának összevetését az adatbázis megfelelő rekordjaiban található adatokkal. Ennek eredményeként a példányrekordok tartalmazzanak adatokat arra vonatkozóan, hogy a példány a kézikönyvtárban és azon belül melyik szakcsoportban található.

A kölcsönzési rendszer működésének feltétele az, hogy a kölcsönzendő könyv bibliográfiai és példányadatait tartalmazó rekordok az adatbázisban legyenek. Ez az 1982-től napjainkig beszerzett

könyvek esetében adott volt, de az azt megelőző időszak állományára ez a feltétel nem teljesült. Az OMIKK–OMK állományvédelmi (leltár) fájlja – amely az adatokat a kezdetektől 1982-ig tartalmazza – kínálta a megoldást: ennek rekordjait töltsük be az adatbázisba. Ezek azonban nem voltak alkalmasak arra, hogy belőlük teljes értékű katalógusrekordok készüljenek, mert – céljuknak megfelelően – csak raktári és leltári számot, valamint minimális mennyiségű és gyenge minőségű bibliográfiai adatot tartalmaznak. Úgy döntöttünk, hogy bevisszük az adatbázisba ezeket az adatokat, de ezek a csonka rekordok nem lesznek részei az olvasók által használt katalógus-adatbázisnak, egyetlen funkciójuk az, hogy a kölcsönzési tranzakciókban a példányrekordjaik részt vegyenek.

Az állományvédelmi fájlból betöltött adatok részére olyan mezőket készítettünk, amelyek nem kereshetők, és nem részei a megjelenítési formátumoknak. Raktári jelzetük önálló böngésző (ACC) fájlba kerül; a könyvtáros ennek segítségével tudja megjeleníteni a rekordot. Itt említjük meg, hogy terveink között szerepel az 1982 előtti állomány katalógusának visszamenőleges konverziója számítógépes adatbázisba, amelynek megoldására kísérletet végzünk az OCLC kínálta szolgáltatás felhasználásával. A csonka, olvasóktól „elzár” rekordokat ennek eredményeként váltjuk majd fel katalógusrekordokkal.

Az átállás a manuális kölcsönzésről a gépi rendszerre úgy történt, hogy a visszahozott könyveket hagyományos módon vették vissza, a lejárt határidejűek esetében a felszólításokat is a régi módon végezték. A rendszer megindulása után azonban már csak a rendszert használva kölcsönöztek vagy jegyezték elő, illetve adtak ki új olvasójegyet. A régi (manuális) kölcsönzések hosszabbításának esetében az olvasó visszahozta a könyvet (azt a hagyományos módon visszavették), majd az olvasó újra kikölcsönözte, immár a gépi rendszerben.

2. A számítógépes kölcsönzési rendszer leírása

2.1 A rendszer hatóköre, tartalma

A kölcsönzési műveletek közül a könyvek kiadását és visszavételét, az előjegyzést, a hosszabbítást, az előjegyzési értesítőket és a késési felszólítások nyomtatását, valamint a késedelmi bírságok meghatározását lehet a rendszeren keresztül elvégezni. Lehetőség van az olvasó korábbi kölcsönzési eseményeinek megtekintésére is. A kölcsönzési műveletekről különféle jelentések és statisztikák is készíthetők. Maga a kölcsönzés kezdeményezése (a könyv kikérése) a hagyományos módon történik: a kitöltött kérelmet az olvasó

leadja a kölcsönzőpultnál (vagy az olvasóteremben az olvasott könyvvel együtt), és a könyvet a kölcsönzőpultnál kapja meg – a kölcsönzött könyvek jegyzékével együtt.

A számítógéppel kezelt kölcsönzés kiterjed minden – jelenleg – kölcsönözhető dokumentumfajta: könyvekre és könyvjellegű (monografikus) dokumentumokra (például a kutatási jelentésekre is), valamint a folyóiratok önállóan feldolgozott (úgynevezett részcímes – önálló című) füzetekre is. Továbbra sem kölcsönözük a folyóiratok egyéb füzeit vagy köteteit és egyes kézikönyvtári könyveket. Bevezettük – mert a rendszer lehetőségét ad ennek kezelésére – egyes művek éjszakára vagy hétvégére és ünneppokokra történő kölcsönzését; ez utóbbiak a kézikönyvtár állományából kerülnek ki.

A helyszínen történő kölcsönzés mellett a könyvtárközi kölcsönzést is a rendszerrel tartjuk nyilván – egyelőre – úgy, hogy a könyveket az ügyintéző (csoport) kölcsönzi ki és továbbítja a kérés küldőjéhez.

Az ALEPH-nek van egy speciális modulja, az Inter Library Loans (ILL), amely a könyvtárközi kölcsönzéseket kezeli, de ezt még nem használjuk (tudomásunk szerint Magyarországon még egyetlen ALEPH-fel dolgozó könyvtár sem használja ezt a modult).

A másolatok szolgáltatásával kapcsolatos folyamatot – ami tulajdonképpen a kölcsönzés egy speciális esete – támogatni, nyilvántartásait kezelni tudja a rendszer. Munkaszervezési megoldásokból és néhány feltétel (például a folyóiratok füzetének és köteteinek vonalkóddal kell rendelkezniük) hiánya miatt azonban ezt még nem vezetjük be, de szándékaink szerint a nem túl távoli jövőben – a folyóiratok feldolgozásának a rendszerbe való bevonása után – erre is sor kerül.

A rendszer magyarul és angolul „tud”, azaz mind a képernyők, mind az olvasóknak nyomtatott elismervények, sürgetések stb. nyelve lehet magyar vagy angol. (Az olvasónak szóló nyomtatások nyelvét az olvasói rekordba beírt nyelvkód alapján választja meg a rendszer.)

2.2 A rendszer fájlstruktúrája, a rekordok tartalma

Az integrált rendszer valamennyi modulja – így a kölcsönzés is –, pontosabban a modulok fájljaiban található rekordok mindegyike közvetlenül vagy közvetve a bibliográfiai fájl rekordjaihoz kapcsolódik. A rendszer a kölcsönzési tranzakciók során a bibliográfiai rekordokhoz tartozó példányrekordokat „kapcsolja” össze a művelettel érintett olvasó rekordjával, és ezzel létrehoz egy időszaki tranzakciós rekordot.

A létrejövő tranzakciós – mondhatjuk: logikai vagy virtuális – rekord tartalmazza mindazokat az adatokat, amelyek a rendszer folyamataihoz

(hosszabbítás, a lejárat idő figyelése, késedelmi bírság számítása stb.) szükségesek. Maga a rekord képernyőn nem jeleníthető meg, de a megfelelő paranccsal elő lehet hívni az egyes adatféléseket, például az adott olvasónál lévő könyveket, vagy az érvényes előjegyzéseit, vagy az adott könyv példányaira vonatkozó kölcsönzési és előjegyzési adatokat.

A maradéktalanul befejezett kölcsönzések lezárt tranzakciós rekordjait – hogy az aktív részt ne terheljék – a rendszer történet (history) fájlban tárolja. Ebből adatot megjeleníteni nem lehet, de a statisztikai és más jelentések eljárásai ezeket a rekordokat is figyelembe veszik.

A példányrekordok a szokásos adatokon – elhelyezés (gyűjtemény), raktári jelzet stb. – kívül tartalmazzák az adott példány kölcsönözhetőségét és kölcsönzési jellemzőit meghatározó kódot is (erről bővebben lesz szó a következő fejezetben). Az olvasói rekord adatait az 1. melléklet tartalmazza.

2.3 A kölcsönzési tranzakciók vezérlése

Az alábbiakban azt mondjuk el, hogy milyen elveken nyugszik, és hogyan valósul meg a kölcsönzés, mi és hogyan szabályozza a határidőket, az elvihető könyvek számát stb., azaz: mi és hogyan vezérli a kölcsönzési folyamatokat.

A vezérlés a könyvek minden példányához és minden olvasóhoz hozzárendelt státusok rendszerén keresztül valósul meg.

A példányok kölcsönzési státusa meghatározza:

- kölcsönözhető-e vagy nem;
 - A kézikönyvtárba tartozó példányokat általában nem lehet kölcsönözni, de ezek között vannak olyanok, amelyeket éjszakára vagy munkaszüneti napokra igen; a többi könyv kölcsönözhető (kivéve egyes régi és/vagy különösen nagy értékű könyveket).*
- a lejárat idő hányszor hosszabbítható, illetve nem hosszabbítható, vagy csak az OPAC-ban nem;
 - Az éjszakára/hétvégére kölcsönözhető könyvek nem hosszabbíthatók, a többi az OPAC-ban legfeljebb hatszor; ennél több hosszabbítás a kölcsönzési részlegnél kérhető.*
- a lejáratkor mennyi idő nem számít késésnek (türelmi idő);
 - A türelmi idő négy nap, illetve négy óra az éjszakára/hétvégére elvihető könyveknél.*
- előjegyezhető-e az OPAC-ban vagy nem.
 - Az állományban lévő kölcsönözhető és korábban kölcsönzött könyvek (az éjszakára/hétvégére elvihető kivételével), valamint a megrendelt és a feldolgozás alatti könyvek előjegyezhetőek az OPAC-ban.*

Az olvasók kölcsönzési státusa határozza meg azt, hogy milyen státusú példányokat, hány könyvet és mennyi időre kölcsönzünk az adott olvasónak. A státusokat olvasói kategóriák szerint határoztuk meg, ezek szerint megkülönböztetünk budapesti és vidéki, egyéni és közületi, szolgálati stb.

olvasókat. Így ezek (a könyvek státusai szerint is különbséget téve) más és más időtartamra kölcsönözhetnek eltérő darabszámú könyvet.

A kölcsönzések lejáratát a rendszer munkanapokra számítja ki, amihez a kölcsönzési időbe nem számító napokat (hétvégéket, ünnepeket) tartalmazó – évenként előre, illetve folyamatosan készítenő – táblázatot használja.

Az olvasói státus használatán kívül lehetőség van még arra is, hogy olvasónként meg lehessen határozni további jogosultságokat vagy tilalmakat a következőkre vonatkozóan: az olvasó előjegyezhet, kölcsönözhet, másolatot kérhet vagy nem, a gép ellenőrizze-e a jogosultságokat vagy ne, lehet-e törölni a nyilvántartásból a rekordját vagy nem stb. (Lásd még az 1. melléklet Használati jogosultságok adatát.)

A lejárat (és a türelmi idő) után visszahozott könyvekért fizetendő késedelmi díjat a rendszer forintban számolja ki; a büntetés mértéke a példány kölcsönözhetőségi státusától függ, de független attól, hogy az olvasó melyik kategóriába tartozik (milyen státusa van).

A példányok és az olvasók státusait a rendszer táblázatokban kezeli, amelyeket a kölcsönzési tranzakciók végrehajtása előtti ellenőrzés során használ. A rendszer nem hajtja végre a tiltott vagy a megengedettnél nagyobb darabszámú kölcsönzéseket, de annak az olvasónak sem kölcsönöz vagy hosszabbít, akinek rendezetlen késedelmi bírsága van. A rendszer tiltásait a kezelő könyvtáros indokolt esetben felülbíráhatja, ebben az esetben a tranzakció végrehajtható. (A felülbírálás lehetőségét olvasónként meg lehet tiltani.)

3. A kölcsönzési rendszer folyamatai

3.1 Online interaktív folyamatok

Az online folyamatok közé a beiratkozás, a kölcsönzés és a visszavétel, a hosszabbítás, az előjegyzés, a késedelmi bírság számítása, valamint az olvasó kölcsönzési eseményeinek megtekintése és/vagy nyomtatása tartozik. Ezek mindegyike végrehajtható a kölcsönzési modulban, és az olvasó maga is elvégezheti ezeket az OPAC-ban, a kölcsönzés, a visszavétel, valamint a beiratkozás és a nyomtatások kivételével.

A **beiratkozás** az olvasók adatainak felvételét és az olvasójegy kiállítását, valamint ezzel együtt az olvasó azonosító számának (a továbbiakban azonosító) és vonalkódjának „kiosztását” jelenti. Ez a két „névjegy” azonosítja az olvasót a rendszerben, akár az OPAC-ban, akár a kölcsönzési modulban hajtják végre valamilyen tranzakciót. (A kölcsönzési modulban csak a vonalkódot kell beolvasni, az OPAC-ban az azonosítót és a vonal-

kódot is meg kell adni a műveletek kezdeményezésekor.)

Az olvasókat a rendszer tartja nyilván, de ezt kiegészíti egy hagyományos kartoték, amely az olvasók által aláírt belépési nyilatkozatokat és a jótállók kezességvállalását tartalmazza.

A **kölcsönzés** végrehajtásához be kell olvasni előbb az olvasó vonalkódját, majd pedig a kölcsönzendő könyvek vonalkódjait. A rendszer ellenőrzi az olvasót (létezik-e és érvényes-e a beiratkozása, tartozik-e büntetéssel stb.), a példányt (létezik-e, kölcsönözhető-e az olvasónak), az olvasó eddigi „élő” tranzakciós rekordját (van-e lejárt kölcsönzése, hány könyv van nála), kiszámítja a lejáratit időt, végrehajtja a tranzakciót, és kinyomtatja a PC-hez kapcsolt nyomtatón a kölcsönzésre vonatkozó adatokat (bibliográfiai, példány- és olvasói adatok, keltezés, lejárat) tartalmazó igazoló jegyzéket. Ha az ellenőrzés során a rendszer akadályt talál, nem hajtja végre a kölcsönzést, és a tiltás okára utaló üzenetet jelenít meg. A tiltást kiváltó ok(ok) megszüntetése után a kölcsönzés végrehajtható.

A **visszavétel**hez csak a könyv vonalkódját kell beolvasni. A rendszer ellenőrzi a kölcsönzést: a visszahozott példány „létezését”, kölcsönözöttségét és a lejárat dátumát. A késve visszahozott könyveknél jelzi a késést, és ha a türelmi idő is elmúlt, a késés tényét, és az olvasó kölcsönzési eseményeit mutató képernyőről leolvasható a büntetés összege. A visszavétel megtörténik (erről igazoló jegyzék – nyugta – készül), de a büntetés rendezéséig a további kölcsönzést, hosszabbítást és előjegyzést is megakadályozza a rendszer. Ha a visszahozott könyvet előjegyezték, a könyvtáros üzenetet kap erről, valamint megjelennek a képernyőn az előjegyző vagy előjegyzők adatai, és a rendszer – megfelelő parancsra – kinyomtatja az előjegyzőnek címzett értesítő levelet a könyv kölcsönözhetőségéről, továbbá módosítja a könyv és az előjegyző adatait tartalmazó tranzakciós rekordot, aminek eredményeképpen az értesítő levél nyomtatása után az OPAC-ban az előjegyzett könyv példány megjelölve jelenik meg.

Az előjegyzett könyvek kezelését el lehet végezni később (például a nyitva tartáson kívüli időszakban) is egy online segédprogrammal; ebben az esetben a rendszer üzenete után nem kell értesítő levelet nyomtatni, hanem csak később – a vonalkódok egymás utáni beolvasásával – végzik el ezt a műveletet.

A rendszer lehetőséget ad arra, hogy az olvasó élő vagy befejezett – de még a történet fájlba át nem tett – kölcsönzési eseményeit tartalmazó jegyzékeket **nyomtassunk**, például az összes nála lévő könyvről, a lejárt és/vagy késve visszahozott könyvekről és a büntetés összegéről, vagy a megadott időszak alatt visszahozott könyvekről.

Az eddig nem említett folyamatokat – a hosszabbítás és az előjegyzés végrehajtását, valamint

a kölcsönzési események megtekintését – a kölcsönző könyvtáros a kölcsönzési modulban is elvégezheti, de mivel ezek az OPAC-ban, az olvasók által is végrehajthatók, később, a használó oldaláról ismertetjük őket.

3.2 Segédprogramokkal végezhető folyamatok

A rendszer által kínált segédprogramok egy része a kölcsönzési modul képernyőjéről elindítható és azonnal végrehajtott (online), a másik része pedig meghatározható időpontban elvégzendő kötegelt (batch) feldolgozás.

Az online segédprogramok közül néhány a folyamatos munka (kölcsönzés, visszavétel) során is elvégezhetőket hajtja végre. Ezek a segédprogramok jól használhatók arra, hogy a kérdéses eljárásokat ne az olvasókat várakoztatva, hanem egy későbbi időpontban – a nyitvatartási időn kívül – végezze el a könyvtáros. Ilyen például a visszahozott és előjegyzett könyvek kezelése (értesítés nyomtatása az előjegyzőnek, lásd fent) vagy a lejárat dátumok általános megváltoztatása.

A segédprogramok egy másik csoportja az online módban is elvégezhetőkhöz hasonló műveleteket végez el, de bizonyos esetekben célszerűbb – mert egyszerűbb vagy gyorsabb – ezek használata. Ide tartozik például az előjegyzések meghatározott csoportjának (azonos státusú olvasók előjegyzései, az igénylés keletkezésének azonos időszaka stb.) törlése, vagy a könyvek lejárat határidejének hosszabbítása.

Az eljárások harmadik csoportja interaktív módban nem, csak online segédprogrammal hajtható végre. Ilyen a példányok kölcsönzési státusának megváltoztatása (mert a gyűjtemény eddig nem kölcsönzött könyvei kölcsönözhetővé válnak), vagy válaszlevelek nyomtatása a rendszeren kívülről érkezett és nem teljesíthető előjegyzések kezdeményezőinek.

Ilyen – például levélben érkező – előjegyzéseket a könyvtár jelenleg nem fogad; a lehetőséget csak a teljesség kedvéért említjük meg.

A rendszer az általunk még nem használt funkciókhoz – másolatkérések és távoli kölcsönzések kezelése – is kínál segédprogramokat, de ezek ismertetésétől eltekintünk.

A kötegelt (batch) segédprogramok legnagyobb része különféle jegyzékek, jelentések készítésére használható, akár az összes tranzakciót, akár azok egy részét véve figyelembe. Erre az ad lehetőséget, hogy a kölcsönzési tranzakciós rekord legfontosabb adatai segédprogrammal kereshetők. Így lehetőség van ezen rekordok válogatására, és ezáltal különböző tartalmú adatcsoportok létrehozására, amelyekkel a jelentések (jegyzékek) készíthetők, de előállítható a könyvek kölcsönzési és előjegyzési gyakoriságát mutató összeállítás is.

A statisztikai segédprogramokkal jegyzék nyomtatható a tranzakciókról, a kölcsönzők számáról, a kölcsönzésekről és az előjegyzésekről.

A kötegelt (batch) segédprogramok közül a legfontosabb az, amelyik a lejárt határidejű könyvek kölcsönzőinek küldendő felszólító leveleket állítja elő.

A rendszer a könyvtáros által meghatározott paraméterek (olvasói és/vagy példánystátus, késési napok száma stb.) szerint válogatja a lejárt kölcsönzéseket, és állítja elő a felszólító leveleket, amelyek első, második vagy harmadik felszólítások lehetnek. Előre be lehet állítani a lejárat és az első felszólítás, valamint a további felszólítások közötti napok számát olvasói és példánystátusonként, valamint azt, hogy az előjegyzett könyvek esetében a felszólító levél haladéktalanul, a türelmi időt kihagyva, elkészüljön (egyébként a sürgetés csak a türelmi idő után indul meg).

Az eredménytelen felszólítások esetén használjuk az általunk jogászinak nevezett felszólítást, de ezt nem a segédprogrammal, hanem online nyomtatási funkcióval állítjuk elő.

4. A kölcsönzési rendszer hatása az OPAC használatára

A számítógépes kölcsönzési rendszer működése megváltoztatta a OPAC korábbi használatát, mert a kölcsönzés körébe tartozó műveletek közül néhányat az OPAC-ban – akár a parancsokat használó, akár a menüs módban – az olvasó is elvégezhet. Ez nemcsak bővítette a lehetőségeket, hanem kényelmesebbé, egyszerűbbé és gyorsabbá tette az olvasók számára a könyvtár használatát (és még a kölcsönző könyvtárosok terhelését is csökkentette).

Az OPAC-ban – a kölcsönzéssel kapcsolatosan – a következők állnak az olvasók rendelkezésére:

- Keresése/böngészése eredményeinek megjelenítésekor látja a könyv példányszámát, a kölcsönözhetőségét, ha a példány kölcsön van, a lejárat határidejét.
- Kölcsön lévő könyvet saját maga előjegyezhet (feltétele az érvényes beiratkozás), és egyszerűen meg tudja nézni az őt megelőző előjegyzések számát is. Az előjegyzés elfogadását a rendszer üzenettel jelzi.
- A nála kölcsön lévő könyvek lejárat határidejét legfeljebb hatszor meg tudja hosszabbítani (további hosszabbításokat a kölcsönzési részlegnél lehet kérni). Ennek az a feltétele, hogy a könyvre nincs előjegyzés, a kölcsönzési határidő nem járt le, az olvasó beiratkozása érvényes, és nincs késedelemért kirótt rendezetlen bírsága. (Hosszabbítani az előbbi feltételek fennállása esetén a megszokott módon, telefo-

non vagy személyesen is lehet a kölcsönzési szolgálatnál.)

- Meg tudja nézni a nála lévő és a visszahozott, de rendezetlen kölcsönzésű (mert a késési büntetését nem fizette ki) könyvek és a hosszabbítások, valamint érvényes előjegyzéseinek számát és keltét, illetve törölheti azokat. Ellenőrizheti a beiratkozáskor felvett adatai közül a nevét, postacímét, azonosítóját, vonalkódját, telefonszámát, érvényességi idejét, továbbá láthatja azt is, hogy lejárt és/vagy lejárt és késve visszahozott könyvekért van-e rendezetlen tartozása, és ha van, az hány forint.

Az OPAC-ban elvégezhető műveleteket nemcsak a helyszínen lévő terminálokról lehet elvégezni, hanem hálózaton (Internet, X.25) keresztül távoli terminálokról is.

A rendszer lehetővé teszi azt is, hogy távoli terminálokról lehessen kölcsönzési igényt bejelenteni. Ez tulajdonképpen – a rendszer szempontjából – egy raktárban lévő példányra tett előjegyzés, ami lefoglalja a kérés számára a példányt. A cikk írásakor ezzel a lehetőséggel még nem élünk, de fontolgatjuk – esetleg korlátozott körben – a bevezetését.

5. Az adatok védelme

A kölcsönzési adatok védelmét a rendszer több szinten, különféle módszerek használatával biztosítja, mind a könyvtárosok, mind az olvasók jogosulatlan „kalózkodásával” szemben.

A könyvtárosok a kölcsönzési modult csak egyedi és titkos jelszóval tudják használni, jelszavaik ezen túlmenően csak meghatározott funkciók használatára jogosítanak (a tranzakciós rekordok tartalmazzák a készítőik nevét).

Az adatokat tartalmazó rekordok védelmét szolgálják a feltételekhez kötött törlési tilalmak. Így például nem törölhető könyv példányrekordja, ha a könyv kölcsön van, illetve előjegyzés van rá, vagy nem törölhető az olvasó rekordja, ha kölcsönzése vagy előjegyzése, esetleg rendezetlen büntetése van. A tranzakciós rekordot nem lehet a történet fájlba vinni („törölni” az online képernyőkről), ha az még nincs lezárva, például rendezetlen büntetés miatt.

Az olvasók az OPAC-ban az előjegyzést és a kölcsönzési események megjelenítését – ezen belül a hosszabbítást – csak az azonosítójuk és a vonalkódjuk beírása után tudják elvégezni (tehát minden olvasó csak a saját adataival és a saját „számlájára” dolgozhat).

6. Összefoglalás, tapasztalatok

A legfontosabb, amit az integrált rendszer kölcsönzési moduljáról elmondhatunk, hogy működésének eddigi nyolc hónapja alatt – kisebb-nagyobb, de a folyamatos működést meg nem szakító zavarokat leszámítva – megbízhatóan működött.

A gépi rendszer használati előnyeinek (pontoság, gyorsaság, egyszerűség, a használat új lehetőségei és a minőség javulása stb.) ecsetelése helyett néhány ritkábban említett, de véleményem szerint nagyon fontos „hozadékról” szólok még röviden.

A rendszer korrekt működéséhez elengedhetetlenül vált a könyvtár állományáról vezetett nyilván tartás(ok) – tudott, de könnyen elhanyagolt – hiányosságainak megszüntetése, a katalógus-adatbázisban rögzített állományadatok valóságnak megfelelő, naprakész állapotba hozása.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni annak fontosságát, hogy – az OPAC lehetőségein keresztül – az olvasók több és pontosabb információt kapnak a keresett könyvről, egyszerűbben, kényelmesebben és gyorsabban használhatják a könyvtárat. A hosszabbítást és az előjegyzést maguk használva, lényegesen csökkentik a könyvtárosok adminisztrációs munkáját, és a saját várakozási idejüket.

A könyvtár több évtizede megcsontosodott és – mint utólag kiderült – az olvasók igényeit sem tükröző kölcsönzési gyakorlatát megváltoztattuk. Ennek a lényege az, hogy a nem kölcsönözhető könyvek köre leszűkült a kézikönyvtárak állományára, továbbá hogy az utóbbiakra általánosság vált az éjszakára, hétvégére, munkaszünetes napokra történő kölcsönzés. Megszüntettük azt a korábbi gyakorlatot, hogy az egyedüli vagy utolsó példányokat nem lehet kölcsönözni. Végül pedig megszüntettük az olvasók egyes kategóriáit sújtó, indokolatlan megkülönböztetéseket.

Nem tartozik a rendszer ismertetéséhez, de a bevezetéséhez, majd működtetéséhez szükséges feltétel a könyvtárosok pozitív beállítottsága és munkája. Az OMIKK-OMK-ban ez megvolt (van), ezért elismerés illeti meg azokat a munkatársakat, akik az előkészítés nem kevés munkáját elvégezték, főként pedig azokat, akik – az olvasók előtt, kirovatban ülve – gyorsan és jól elsajátították a rendszer használatát.

1. melléklet

Az olvasói rekord adatai*

Az adat neve	Az adat tartalma
Azonosító	Az olvasó hatjegyű azonosító – tartalmat nem hordozó – száma
Családnév; Keresztnév; Rang	Az olvasó családi és keresztnéve, valamint a neve előtt irandó rangja (pl. Dr.)
Jótálló adatai Név; Foglalkozás; Levelezési cím; Irányítószám; Telefonszámok	A jótálló neve és azonosítója Az olvasó levelezéshez használt neve, foglalkozása, postacíme és annak irányítószáma, illetve telefonszámjai
Állandó cím; Irányítószám	Az olvasó állandó lakóhelyének címe és irányítószáma (csak akkor használjuk, ha eltér a levelezési címtől)
Státus	Az olvasó kölcsönzési feltételeit (mit, meddig, hányat stb. kölcsönözhet) meghatározó kód
Érvényesség	A beiratkozás érvényességi idejének záró dátuma (a beiratkozás vagy érvényesítés egy évre szól)
Vonalkód nyomtatása Vonalkód	Az olvasó vonalkódjának nyomtatását vezérlő kód – nem használjuk! Az olvasó (EAN-8 típusú) nyolckarakteres vonalkódja, amely lényegében sorszám, azaz járulékos információt nem hordoz

* Az OMIKK-OMK-ban nem (vagy nem a kölcsönzési modulban) használt, de a rendszerben meglévő adatokat nem soroljuk fel.

Az adat neve	Az adat tartalma
Kölcsönzést leállító kódok	Az olvasó kölcsönzését a rendszertől független esemény miatt megtiltó kód (ezt a kölcsönzési szolgálat vezetője „adhatja”, ha indokolt ok – például rongálás vagy sértő viselkedés – miatt időlegesen ki akarja tiltani az olvasót a kölcsönzésből, attól függetlenül, hogy egyéb vétség – tartozás stb. – nincs)
Személyi, munkahelyi adatok	Az olvasó statisztikai (életkort, iskolai végzettséget, foglalkozást, nemzet és lakhelyet kifejező) kódja; születési helye és kelte; anyja neve; személyi igazolványa száma; a munkahely/tanintézet neve és címe
A levelezés nyelve	Az olvasónak szóló levelek és kölcsönzési vagy visszavételi elismervények és egyéb nyomtatások nyelve (magyar vagy angol)
Átadás/átvétel módja	A kölcsönvett könyv átvételének, illetve átadásának módja lehet: személyes, postázott vagy kijelölt hely (csak az elsőt használjuk)
Használati jogosultságok	Az olvasói kategória (státus) általános kölcsönzési feltételeinek módosítására szolgáló kódok, amelyek megengedik vagy tiltják az olvasónak az alábbiakat: az előjegyzés, kölcsönzés, másolatkérés lehetőségét; a könyvtáros számára a rendszer tiltásainak felülbírlását, az ellenőrzések kiiktatását, az olvasói rekord törlését

Beérkezett: 1995. V. 29-én.

Az Elsevier-folyóiratok elektronikus kiadása

Az Elsevier-kiadónál megjelenő mintegy 1100 tudományos folyóirat elektronikus változatának bevezetését határozták el. Ebből a célból az Elsevier Electronic Subscriptions (Elsevier elektronikus előfizetési) rendszerének kísérleti üzemét indították el ebben az évben azzal, hogy ha a kísérlet sikeresnek bizonyul, 1996-tól üzemszerű elektronikus előfizetésre térnek át, megtartva a hagyományos nyomtatott folyóirat-előfizetést is.

Az elektronikus folyóiratok az OCLC First-Search online szolgálatánál, valamint az OCLC Guidon nevű grafikus felhasználói interfészen keresztül érhetőek el. Az utóbbi szolgáltatásban színes képeket és szöveget egyaránt lehet látni, olvasni. Az Elsevier rendszere lehetővé teszi az oldalak képmásának, online kereshető cikkszövegeknek és folyóirat-tartalomjegyzékeknek a szolgáltatását SGML-formátumban.

A kísérlet kb. 12 hónapig tart, utána döntenek el, hogy a szolgáltatás üzeme mit fog kínálni a megrendelőknek. Hangsúlyozzák, hogy nem csak dokumentumküldő szolgálatról van szó: online móddal lehet böngészni az oldalakat, szövegben kulcsszavakra keresni, ábrákat, grafikonokat megjeleníteni, hipertext kapcsolatokat használni. Az elektronikus médium minden előnyét kihasználják az Elsevier Electronic Subscriptions szolgálatával, amelyet az Elsevier és az OCLC közös vállalkozásaként hirdetnek meg – a kísérlet eredményeitől függően.

/Information World Review, 101. sz. 1994. márc. p. 1./

(R. P.)